

---

## Molnár Tamás és a szocializmus(ok) kritikája

---

*(Bevezetés: Molnár és Motlana)* Molnár Tamás legutóbb megjelent visszaemlékezéseiben felidézett egy dél-afrikai találkozót 1969-ből. Nevezett évben történt, hogy Johannesburg egyik fehéreknek fenntartott luxusszállodájában, a megfelelő kormányzati engedélyek beszerzése után, az apartheid-ellenes mozgalom egyik kiemelkedő aktivistája és, Molnár visszaemlékezése szerint, akkoriban Nelson Mandela orvosa, Nthato Motlana együtt ebédelt a magyar származású filozófussal. A kevésbé szívélyes beszélgetés egy pontján Motlana megkérdezte Molnárt, hajlandó lenne-e nemzetközi fórumokon felszólalni az apartheid ellen és az elnyomott dél-afrikai feketék érdekében. Molnár válasza láthatóan meglepte a szabadságharcos doktort: semmi akadály, amennyiben Motlana hajlandó felszólalni a magyarokért, akik kommunista elnyomás alatt élnek.<sup>1</sup> Motlana erre nem volt hajlandó, vélhetően azért sem, mert tartott ügyük szovjet támogatásának elvesztésétől. Molnár több könyvet jegyzett afrikai utazásairól a hatvanas évekből<sup>2</sup>, miközben Motlana az apartheid-ellenes mozgalom egyik prominens szervezőjévé vált és fontos szerepet játszott az 1976-os sowetoi felkelésben, majd a feketéket segítő gazdasági és egészségügyi intézmények kiépítésében, a poszt-apartheid korszakban is.<sup>3</sup> Nthato Motlana 2008 végén hunyt el Johannesburgban, Molnár Tamás másfél évvel később a virginiai Richmondban.

De nem is Motlana sértődött elutasítása, hanem Molnár felvetése érdemel itt figyelmet, mivel rámutat a hidegháború értelmiségi állásfoglalásainak nehézségére, egy olyan megosztott világ logikájára, ahol a saját harcunkat a szabadságért mindig mások szabadságtörekvéseinek kárára vívhatjuk. Molnár Tamás számára mindvégig fontos maradt Magyarország és a magyarok sorsa a vasfüggöny mögött. Több emigráns gondolkodóhoz hasonlóan áldozatként tekintett a kelet-európai társadalmakra, amelyeket legyűrt a birodalmi politika logikája, az impériumok által kötött alkuk. Molnár Tamás, az eszmetörténész számára azonban nem is ez a birodalmi működés, hanem az eszme „kisugárzása” állt a vizsgálódás középpontjában. A marxizmus csábítása, amely megbabonázta a nyugati értelmiséget, ez utóbbi pedig mindig újabb és újabb területet és népességet keresett, amelyen „gyakorolhatja” a felszabadítás történelemformáló aktusát. Végül is Motlana elutasításának, amelyre Molnár okkal számíthatott, nemcsak a hidegháborús logika lehetett az oka, hanem egy olyan értelmiségi világhoz való igazodás, amely még a csehszlovák „emberarcú szocializmus” kísérletének bukása után is az eszme újrafogalmazásának útjait kereste.

Molnár Tamás számára a hatvanas és hetvenes évtizedekben a szocializmus eszmei változásai a politikai modernítésra irányuló kritikájának központi elemét alkották. Egyaránt érdekelte a marxista értelmiség hegemoniája a nyugati világban, a két világrendszer egymáshoz való közeledése és az állam átalakulása, illetve a harmadik világ mint politikai terep és „szereplő” megjelenése. Mindhárom „terület” a szocializmus egy-egy formája felé mutat, amelyek azonban az értelmiségi utópizmus hagyományából eredtek. A következő oldalakon Molnár Tamás szocializmuskritikáját követjük a hatvanas és hetvenes években megjelent művei alapján, néhány olyan művére fókuszálva, amely Magyarországon kevésbé vált ismertté.

*(A marxista értelmiségi)* A Motlánával való találkozó évében jelent meg Molnár Tamás Sartre-ról szóló könyve francia nyelven, amely az egy évvel korábban kiadott angol nyelvű kötet fordítása volt. Míg az amerikai kiadás alcíme a francia filozófust a saját

korszaka ideológusaként említi<sup>4</sup>, addig a francia alcím Sartre vitatkozó, perlekedő filozófiai stílusát emeli ki<sup>5</sup>. Mindkét megállapítás igaz Jean Paul Sartre-ra, a filozófusra, aki meghatározta a második világháború utáni évtizedekben a francia politikai gondolkodást. A Sartre-jelenség ugyanakkor szimptomatikus volt Molnár számára, amennyiben a francia *philosophe* a modernitás utópikus gondolkodásának, így a marxizmusnak egyik huszadik századi letéteményesét és népszerű gyakorlóját testesítette meg. Jean Paul Sartre-ra Franciaországban és a nemzetközi intellektuális életben is, inkább prófétaként tekintettek, mint pusztán filozófusra: hírnöke volt egy új világ eljövételének, amelyben a megnyomorítottak és elnyomottak felülkerekednek a nyárspolgári erkölcsöt makacsul fenntartó burzsoá renden. Sartre társadalomfilozófiájának az alapja az említett burzsoá rend és erkölcsiség kritikáján alapult és elvetésének formáit kereste. Ebben Sartre, Molnár szerint, a francia irodalom 19. század közepe óta tartó hagyományát követte, amely a polgári *milieu* kisszerűségét és megnyomorító kényszereit ábrázolta, felmaggasztalva a kívülállók, nyomorultak, a „gyalázatosak” erkölcsét. Nem véletlen, hogy a francia irodalom 19. századi történetéből Charles Baudelaire és Gustave Flaubert voltak a legfontosabb szerzők Sartre számára; megteremtői egy olyan burzsoáellenes hagyománynak, amely a 20. században a marxizmussal párosulva a kapitalista polgári rend megdöntését és az új világ és új erkölcs eljövételét ígérte.

Sartre számára a burzsoázia rendje, követve a marxi értelmezést, a hamis tudat (*falsche Bewusstsein*) rendjeként tételeződött. E hamis tudattal szemben olyan minták állíthatók, amelyek alapjaiban elvetik a polgári erkölcsöt; éppen bűnük és bűnös életmódjuk igengőiként mondanak nemet e hamisságra. Az elnyomott, kisemmizett, de ugyanakkor helyzete ellen lázadó és a polgári értékrendhez legkevésbé igazodó *bastard/bâtard* személyében Sartre a tisztaság megtestesítőjét látja, azt, akit megnyomorított a kapitalista polgári rend, de ennek ellenére büszkén vállalja magát és kívülállását, a társadalom megvetése ellenére. Éppen azzal válik a burzsoázia mártírjává, hogy saját maga dönt – a döntés pedig Sartre filozófiájában a szabadság prekondíciója, – kívülállásáról. Sartre e mártír szerepét Jean Genet személyében és életútjában látta meg. A francia író, költő, drámaszerző egy prostituált gyermekeként született 1910-ben, akit korán nevelőszülőkhöz adtak és fiatalon összeütközésbe került a törvénnyel. Fiatalkorában csavargóként élt, tolvajlásból tartotta fenn magát, a francia hatóságok pedig homoszexuális életmódját sem nézték jó szemmel. Éveket töltött franciaországi fegyenclepen, nem volt még negyvenéves, amikor életfogytiglani börtönre ítélték tízszeres visszaesőként. Az ítélet a francia értelmiség, így Sartre, heves tiltakozását váltotta ki, így a köztársasági elnök Genet-et kegyelemben részesítette. Genet regényeinek és drámáinak hősei és cselekményei abból a világból származtak, amelyet szerzőjük megélt. Az erőszak és a homoszexualitás ábrázolása műveinek folyamatos betiltásával járt. Kultuszához maga Sartre járult leginkább hozzá 1952-ben írt *Szent Genet, komédiás és mártír* című hosszú monográfiájával.

Genet személye rendkívül fontos Sartre forradalmi filozófiájának megértésében. Molnár Tamás szerint ez nem a politikai, hanem a személyes erkölcs területén indított támadás volt a polgári morál ellen: a bűn forradalmi tetté való kifordítása. A filozófus feladata pedig az, hogy ezt a lázadást, az új világ kezdetét jelezze. Sartre egzisztencializmusa, ahogy Molnár leírja, az ön-teremtés amorális immanenciájaként testesül meg a genet-i *bâtard* személyében. Az elnyomó burzsoázia megdöntését, a kisemmizettek érdekében való fellépést Sartre természetesen akkor sem tagadta meg, amikor saját filozófiája eltávolodik az egzisztencialista kiindulópontjaitól, és a döntés és szabadság kérdését a marxista történelemfilozófia kérdéseibe ágyazza. A kisemmizettek, kívülállók

ekkor már mint a szűkösség elszenvetői jelentek meg, akiket egy kommunista társadalom bősége kárpótolhat csak. A marxisták és marxizáló francia értelmiség számára a Szovjetunió ennek a kommunista társadalomnak a fő letéteményes volt. Ezt az öncsalást nemcsak Molnár, de számos kortárs gondolkodó vetette az említettek szemére.<sup>6</sup> Az, amit a burzsoá társadalmon Sartre számonkért, a szovjet diktatúrában egyenesen értelmezhetetlen lenne. Ezt az ellentmondást jól szemlélteti Molnár Genet példájával: „Jean Genet, Sartre szerint, azért válik »bűnözővé« mert ő »a fogyasztói társadalom páriája: a rítusok [a tolvajlás és a szodómia], amelyeket titokban gyakorol, annak a társadalomnak a legfontosabb tettei, amelyek elutasítják őt: a feláldozást és felemésztést, más szóval a rombolást.« De hogyan értsük ezt a kijelentést? Genet a Szovjetunióban termelővé (munkássá) válna, amely esetben a kommunista, csakúgy, mint a nyugati fogyasztói társadalom, elnyomná a tolvajlásra és szodómiára irányuló alapvető választását; vagy a Szovjetunióban is csak tolvaj és szodomita lenne, ebben az esetben pedig nem foglalná el helyét a termelő munkások sorában. Vagy esetleg Sartre úgy érti, hogy a Szovjetunióban mindenki szabadon dönthet, arról, hogy munkássá válik, amely a legszabadabb és legmagasztosabb választás? Viszont akkor ezzel azt érti, hogy a tolvajlás és a szodómia alsóbbrendű választások, amelyeket nem hoznak meg az elképzelhető legjobb társadalomban.”<sup>7</sup>

Miközben ezek az ellentmondások terhelik a filozófus-ideológus Sartre alapvetéseit és viszonyát a létező szocializmusokkal kapcsolatban, a hatvanas években Sartre maga is többször adja igazolását a forradalmi terrornak. Ugyan ekkor már, többek között az 1956-os forradalom hatására is, eltávolodik a szovjet bürokratikus rezsimtől, de új eszményei, Kína, Kuba és Vietnám sem a humanista társadalomirányításról váltak később ismertté. Sartre új területet talált és a kitaszítottak új csoportját a felszabadítás számára: az ötvenes évek dekolonizációs harcai, a gyarmati világot felváltó poszt-koloniális állapot Sartre számára ígéretesebbnek bizonyult, mint a forradalmi lendületét elvesztő hagyományos nyugati marxizmus és a bürokratikus rendszerét elhagyni képtelen szovjet blokk. A permanens forradalom, a társadalmi mozgás és a felszabadítás lehetőségét rejtette az *tiermondializmus*, amely ekkor kezd kibontakozni és egyre fontosabbá válni a világ kommunistái számára. Molnár a nyugati világ ezen értelmiségi vonzalmait már korán felismerte, későbbi munkáiban megannyi alkalommal visszatért a kérdéshez.

(„*Marxista enklávét Utópia földjén*”) Molnár Sartre gondolkodását a modern utópia egyik kései fejezeteként látta: „Sartre önmaga inkább csak egy újabb variációját nyújtja a központi utópiának amikor a kollektivitás utópiáját harangozza be, az egyedüli célt, amely felé minden tudat, egy akaratként egyesülve, törekszik. Az összes epigonok közül, talán Sartre az egyetlen, (mégis nyilvánvalóan a legkevésbé elkötelezett és a jó öreg szabadságra leginkább féltékeny közülük) aki még mindig azt reméli, hogy ez egy hirtelen, világméretű, kataklizmaszerű felfordulás során fog megtörténni, amelyben a harmadik világ népei együttesen lerázzák láncukat. Talán ő a legutolsó hűségese védelmezője a marxista enklávénak Utópia földjén.”<sup>8</sup>

Ez az az utópikus gondolkodás, amelyről a hatvanas évek folyamán Molnár Tamás nagy sikert arató kötetekben hosszasan értekezett. Ezeket a vizsgálódásokat Molnár tágabb eszmetörténeti horizonton vázolta fel, több évszázadnyi eszmei fejlődés sajátosságait kimutatva. Az 1961-ben megjelenő *The Decline of the Intellectual* című könyvét<sup>9</sup> az olvasóközönség és a kritika is jól fogadta. Harmadik fejezetében szól Molnár a marxista értelmiségről, amelyben már Sartre-kritikájának alapvonalai is megjelennek<sup>10</sup>. A marxista értelmiség, konkludál Molnár, az utópia nevében hajlamos és hajlandó feláldozni az

államot és a politikai közösség intézményeit: valójában marxista értelmiség az, amely önmagára veszi a pusztítás ideológiai feladatát; megindokolja az erőszak szükségességét a meglévővel szemben az eljövendő nevében.<sup>11</sup> Illeszkedik a többi kortárs értelmiségi csoporthoz, legyenek azok progresszívek, liberálisok vagy akár konzervatívok, amelyeknek végső soron az egységes világ(kép) kialakítása, a kulturális széttagoltság felszámolása és a hatalom „szétszórása” a célja, végül a technológia és a technikai fejlődés eszközét alkalmazva.

Molnár ennek a világnépnak a kialakulását az 1967-ben megjelent, utópikus gondolkodásról szóló kötetében elemezte.<sup>12</sup> Annak az évszázadok tartó törekvésnek a leírásával, mely a „transzcendentális” felszámolását tűzte ki célul, az immanencia megvalósítása nevében. Molnár ebben a művében az utópia végső célját az emberi nem egységében látta, amelynek eléréséhez viszont, az ígéretekkel ellentétben, a hatalom megragadására és addig nem látott koncentrációjára van szükség.<sup>13</sup> Így ér el az utópia a szovjet és a kínai modellekig, amelyek valódi elnyomást, a társadalmi uniformitást és konformitást, a tradicionális szabadságok elvesztését és az azokat garantáló intézmények lebontását eredményezik. Molnár nem elsősorban a politika és a politikusok kritikáját fejt ki, hanem ezen rendszerek eszmei alapjának, az értelmiségi működés önbecsapásának logikáját és mechanizmusait igyekszik feltérképezni: az elnyomó rendszereket követelménynek tartja. A marxista értelmiségi és a kommunista rendszerek uralma tehát a végét jelentik egy folyamatnak.

*(Első, második és a harmadik világ)* Molnár Tamás a hetvenes évtizedben nagy hangsúlyt helyezett a politikai helyzet, az ideológiai és nemzetközi politikai fejlemények elemzésére. Franciaországban 1970-ben jelent meg *La gauche vue d'en face* című könyve<sup>14</sup>, amely nagy sikerre tett szert a hazai olvasók körében. Ennek egyik oka, hogy Molnár itt lényeglátó elemzőkészségéről tesz tanúbizonyságot: a baloldal eszmei és politikai mozgását nem elsősorban a jobboldalhoz való pozíciójából, hanem belső mozgásaiból, vajúdásaiból vezette le. A kötet azt vizsgálta, hogy a baloldal, amely nyugaton, így Franciaországban is, kormányzóképes erővé vált, hogyan esik mégis a radikális baloldal csapdájába. Két alapvető pozíció különbségéről van szó: egyrészt a szocialista-szociáldemokrata baloldaltól, amely jelentős tagsággal rendelkezik és a társadalmi változást kívánja alakítani, másrészt a radikális baloldaltól, amely újabb és újabb utópikus célokat állít fel, magának vindikálva az igazi baloldaliságot, végül az eszme elárulásával vádolva a szocialista-szociáldemokrata baloldalt. Ez egy olyan ellentmondás, amellyel utóbbiaknak mindig szembe kell nézniük és a baloldal alapvetően utópikus történelmi projektjét tekintve véve, végül mindig vereséget kell, hogy szenvedjen. Molnár jól látta, hogy ezért lehetséges az a politikai folyamat, amelynek során a baloldal elsősorban a kulturális életet tudta meghódítani a hatvanas években, míg a kormányzati pozíciókban visszavonulót kellett fújni. A baloldali projekt megvalósításának lehetőségét leginkább az Egyesült Államokban látta ekkor, amelynek progresszív politikai tendenciái nem hagyták érintetlenül a társadalmat.

Hat évvel később megjelent kötetében Molnár ugyanakkor már egy új modell kialakulását prognosztizálja. A hetvenes évek közepén divatossá vált konvergencia-felfogásokat vetette ekkor kritikai megfontolások mérlegére *Le socialisme sans visage. L'avènement du tiers modèle* címen megjelent elemzésében.<sup>15</sup> Az alcímben szereplő harmadik modell, egy olyan technokratizált és technicizált, ugyanakkor erősen bürokratizált társadalmi rend felé mutat, amelyben az erős állam biztosítja mindezen apparátusok hatalmát. A nyugati jóléti állam és az „emberarcú” keleti szocializmusok

hasonló tendenciái egyesülnek e konvergens modellben. A tapasztalat viszont a hetvenes években azt mutatja, hogy akármennyire is erős az állam, legyen szó nyugati mintájú kapitalizmusról vagy tervutasításos szovjet modellről, a folyamatok gazdasági visszaesést, uniformizált és elszürkített társadalmakat, a civil társadalom felszámolását eredményeznek. Az erős állam képe mögött ugyanis a társadalmat uraló feudumok rendszere (*féodalitás*) működik: a szakszervezetek, a bürokrácia, a nagyvállalatok, a technokrácia csoportjai vagy a média irányítói mind monopóliumhelyzetre törekszenek saját területükön. Ez a változás pedig, ahogy Molnár a kötet utolsó fejezetében elemezte, átformálja a politika nyelvét és a közösség dolgairól való gondolkodást is.<sup>16</sup>

Az imént kifejtett hatalmi és társadalmi tendenciák elérték a Sartre által a felszabadulás utolsó letéteményesének tekintett „harmadik világ” országait is. Molnár Tamás a nyolcvanas évek elején ismét francia nyelven foglalta össze<sup>17</sup> a harmadik világ politikáját illető nézeteit: elsősorban azt az ideológiát kritizálta, amely a „harmadik világot” eltérőként tételezi, és magát radikálisan másnak állítja be az első, nyugati kapitalista blokk és a második világ, a szovjet blokk országaival és társadalmipolitikai rendszereivel szemben. Valójában nem történik más, így Molnár, mint az első és második világ eszméinek és politikájának felhasználása annak érdekében, hogy az „alulfejlett”, volt gyarmati országok gazdaságilag fel tudjanak zárkózni. A „harmadik világ” fogalmát egy, az ott élő népeket és kultúrákat összemósó ideológia tartja fenn, amelyet a marxista értelmiség saját politikai kísérleti terepeként kíván felfogni. A könyv már a nyolcvanas évek elején született, amely a baloldal és a különböző szocialista elképzelések hanyatlásának kezdetét jelölte, úgy a nyugati marxista értelmiség, mint a keleti kommunista államrendszerek számára. A neokonzervatív forradalom, amely az angolszász területekről indult és elősegítette a globalizáció neoliberális fejlődését, azonban szintén nem nyerte el Molnár Tamás tetszését.<sup>18</sup>

(*Befejezés: Sartre és Bernanos*) Molnár Tamás a hatvanas és hetvenes évek folyamán kifejtett szocializmuskritikája az értelmiség utópikus eszmei koncepcióján alapult. Ennek a kritikának a középpontjába részben Sartre személyét állította: olyan utópikus gondolkodóként jellemezte a francia filozófust, aki a moralitást alávetette utópikus céljának, gondolkodását e cél igazolása érdekében igazította, míg tekintetét elfordította a politikai realitástól és az általa támogatott politikai rendszerek működésének terrorjától. Molnár hangsúlyosan emelte ki azt az ellentmondást, amely az emberi felszabadítást és a terror szükségességét egyaránt igazolni kínálta. Pontosabban, a marxista értelmiségi személyét bírálta, aki nem tudott ellenállni a politikai csábításnak. Sartre személyével szemben a molnári életmű egyik hőstét, Georges Bernanos-t állíthatjuk. Molnár 1960-as biográfiájában<sup>19</sup> Bernanos-t a 20. század első felének legnagyobb francia keresztény íróinak egyikeként mutatja be Paul Claudel és François Mauriac mellett. Ami fontosabb, hogy olyan értelmiséginek tartotta, aki számos politikai tapasztalatot szerzett, sokfelé élt a világban, ugyanakkor mindvégig megőrizte keresztény alapon álló erkölcsi integritását, és aki képes volt arra is, hogy ellenálljon a két világháború közötti fasizmus csábításának. Bernanos így a szilárd erkölcsi alapokon álló szabad ember típusa, aki szenvedélyei és temperamentuma ellenére, illetve az őt körülvevő politikai világ csábításával szemben is visszatér az erkölcsi alapzathoz<sup>20</sup>, példát mutatva nem csupán az egyén, de a közösségek számára is.



## JEGYZETEK

- 1 Molnár Tamás: *Visszatekintés*. Ford.: Barna 8 Uo. 136–137. (saját fordítás, a francia fordítás  
Teréz. Szerk.: S. Király Béla és Stamler  
Ábel. Budapest: Magyar Szemle Füzetek, 9  
2021. 46. felhasználásával – P. M.)  
Az átdolgozott, magyar nyelvű kiadás: Molnár  
Tamás: *Az értelmiség alkonya*. Ford.: Mezei  
Balázs. Budapest: Akadémiai, 1996.
- 2 Thomas Molnar: *Africa; a Political Travelogue*. 10 Uo. 74–112.  
New York: Fleet Publishing, 1965.; Thomas  
Molnar: *L’Afrique du Sud*. Paris: Nouvelles 11 Uo. 112.  
Editions Latines, 1966.; Thomas Molnar: *South  
West Africa: The Last Pioneer Country*. New  
York: Fleet Publishing, 1966.
- 3 Coetzee, C & Pienaar, H.: Nthato Harrison 13 Uo. 99–135.  
Motlana, In: *They Shaped Our Century: The  
Most Influential South Africans of the Twentieth  
Century*. Cape Town: Human & Rousseau, 1999.  
364–268.
- 4 Thomas Molnar: *Sartre. Philosophe de la* 16 Uo. 173–187.  
*contestation*. Paris: La Table Ronde, 1969.
- 5 Thomas Molnar: *Sartre. Ideologue of Our Time*. 17 Thomas Molnar: *Tiers-monde. Idéologie-réalité*.  
New York: Funk & Wagnalls, 1968. Paris: PUF, 1982.
- 6 Elsősorban Raymond Aron 1955-ös művére, 18 Molnár Attila Károly: Molnár Tamás és az ame-  
*Az értelmiség ópiumára* gondolhatunk, amely  
minden bizonnyal nagy hatással volt Molnár  
Tamásra is. rikai konzervatívok. In: Molnár Tamás – Bernard  
Dumont: *Emlékfoszlányok*. Budapest: Századvég,  
2021. 7–32.
- 7 Molnar: *Sartre. Ideologue*, i. m., 69. (saját 19 Thomas Molnar: *Bernanos: His Political Thought  
and Prophecy*. New York: Sheed and Ward, 1960.  
fordítás – P. M.) 20 Uo. 186–191.

